

ԵՂԻՇԵ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ԻՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅԱՆ ՄՈՒՏԻՐ ՎՐԱՍՏԱՆ

Լրաց Եկեղեցին արևելյան քրիստոնեության հնագույն եկեղեցիներից մեկն է։ Ըստ վրաց պատմական աղբյուրների, Վրաստանում քրիստոնեության քարոզությունը և պետական կրոն հռչակվելը կապված է Ս. Նունե կույսի անվան և քարոզության հետ։

Դ դարում Ս. Նունե կույսի առաքելության մեջ և քարոզության մեջ, քրիստոնեական կրոնի լույսը ծագեց նաև վրացական հողի վրա։

Դ դարի սկզբին, երբ Հայաստանում քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակվեց Ս. Գրիգոր Լուսավորչի ձեռամբ, Տրդատ Գ-ի օրով, Վրաստանում նույնպես կային քրիստոնեական դադարի համայնքներ։ Մինչև այդ պատմական մեծ եղելությունը, ինչպես ասուտ կերպով մեզ վկայում են հայոց և վրաց աղբյուրները, Հայաստանում գործում էին, Ս. Հովհաննիսյանց և Ս. Գայանյանց անունով, 70 քրիստոնյա կույսեր, որոնցից 37-ը հայոց Տրդատ Գ թագավորի հրամանով մարտիրոսության պսակ ընդունեցին, իսկ մնացածները ցրվեցին հարևան երկրներ քրիստոնեություն քարոզելու նպատակով։ Վերջինների մեջ էր Ս. Նունե կույսը, որը Վաղարշապատից անցավ Վրաստան և քարոզեց, ապա նահատակվեց և կոչվեց իրավամբ Վրաստանի լուսավորիչ։

Հայաստանում քրիստոնեությունը մուտքն ու պետական կրոն հռչակվելը, այլ խոսքով «Հայոց դարձ»-ի պատմությունը մեզ ավանդել է Ազաթանգեղոսի իր պատմության մեջ։ «Վրաց դարձ»-ի պատմությունն էլ մեզ է հասել վրացերեն «Մոքեկայ Քարթլիսայ» կամ «Քարթլիս Մոքեկայ» կոչված երկու տաշրերակներով։ Վրաց դարձի պատմության ա-

ռաջին տարբերակը՝ «Շատրիրդի վարիանտը» խմբագրված է 973—976 թվականներին Շատրիրդ վանքում, իսկ երկրորդը՝ Ճեղեջի վարիանտը՝ համանուն վանքի ձեռագրում ավելի ուշ քրջանում¹։

«Վրաց դարձ»-ի պատմության երկրորդ տարբերակը հատկապես խոսում է Ս. Նունե կույսի վարքի և քարոզության մասին։

«Այն օրվանից (Կոստանդիանոս կայսեր պարտվելուց, 310 թ.) տասներորդ տարին գնաց Հեղինե [կայսրուհին] նրուաղեմ [Քրիստոսը] պատվական խաչը փնտռելու, և տասնչորսերորդ թվականին մի ինչ-որ պատճառով փախուստի դիմեց արքունի կանանցից մեկը՝ անոճով Հովհաննիսյան, իր դայակով հանդերձ։ Եվ նրա հետ գտնվում էր ոմն գեղեցիկ գեյրուհի, անունով Նունե (նինո), որի գործունեությունը հետադուտ էր Հեղինե թագուհին և էր նա (Նունեն) իշխանուհի Հոռմից, որը ինքն էր սկսել իր ճանապարհորդությունը՝ բուժելով [հիվանդներին] և հասել Հունաստան, նա (ինքը) ռաուցանում էր իր իշխանուհի Հովհաննիսյանին։

Անցնելով ծովով՝ Հովհաննիսյան, Գայանե, Նունե և նրանց ուղեկիցները մտան Հայքի (Սյունիսի) սահմանները [Տրդատ] թագավորի բնակատեղը և բոլորը՝ մարտիրոսացան այնտեղ։ Մնաց միայն Նունեն, որն ուղևորվեց հյուսիսային լեռների ուղղությամբ։

Նունեն Տրդատի հալածանքների ժամանակ մնում է Վարդանիսի փշերի մեջ... և չորրորդ ամսին անցա [Ջավախեթի] լեռների կողմը, որպեսզի տեղեկանամ, թե ո՞ւր է Մցխեթյան...»։

¹ Տե՛ս այս մասին պրոֆ.-դոկտ. Լ. Մելիքսեթ-բեկի «Վրաց աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին», I հատ., Երևան, 1934 թ., էջ 18։

Ս. Նունեն կույսի քարոզության կենտրոնն էր վրացական մայրաքաղաք Մցխեթան, որտեղ հին «աստվածներն էին տիրապետում և թագավորներն էին իշխում»։ Ս. Նունեն կույսը հաստատվելով թագավորանիստ Մցխեթայում, քարոզում և բժշկություններ է կատարում։ Վրաստանում իր առաքելության առաջին շրջանում նա բժշկում է վրացական ամենաազդեցիկ բղեշխներին՝ մեկի՝ Մցխեթայի Միհրան իշխանի կնոջը, որով իր վրա է հրավիրվում այդ ազդեցիկ բղեշխի ուշադրությունը և հետաքրքրությունը։

Ահա թե ինչ է գրում վրացական աղբյուրը պատմական այդ եղելության մասին.

«Կին ոմն, անուն Նունէ, յընկերաց Սրբոց Հռիփսիմեանցն ի ցրուելոցն, փախստեամբ հասեալ յաշխարհն Վրաց ի Մցխիթա, ի նոցա քաղաքն նախագահ, յոյժ ճգնութեամբ ստացեալ շնորհս բժշկութեան, որով և բազում արտաժէտս բժշկեալ, և գլխովին զկին Միհրանայ առաջնորդին վրաց...»

«Բնակ երանելոյն Նունէի խնդրեալ արս հաւատարմս յղեաց առ Ս. Գրիգոր, երբ զինչ հրամայեցէ նմա գործել այնուհետև (ընդգծումը մերն է— Ն. Վ.)։ Քանզի յօժարութեամբ ընկալան Վիրք զքարոզութիւն Աւետարանին։ Եւ հրաման ընդունի՝ կործանել զկուռնս, որպէս ինքն արար և կանգնել զպատուական նշան խաչին մինչև ցօր տալոյ Տեառն հովիւ յառաջնորդութիւն նոցա»։

Քրիստոնեական գաղափարների վերջնական հաղթանակից հետո, Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ, Վրաստանի և Աղվանից աշխարհի համար, որպես հովիվ ուղարկում է Պահլավունիների տոհմից պատանի ամենամեծ Գրիգորիսին²։

Քանզի հնգետասանամեօք ձեռնադրեալ յախկոպոսութիւն զմանուկն Գրիգորիոս Վրաց և Աղուանից աշխարհին (ընդգծումը մերն է— Ն. Վ.) և կրթեալ լուսաւորէր զերկոսին զաշխարհսն և հաստատէր քրիստոնէական հաւատովն զնալ, շինէր և եկեղեցիս ըստ կարգաց և քաղաքաց և ձեռնադրէր զերիցունս, յորդորէր ի պաշտօն սրբութեան և յիշատակ սրբոց կանխել հանապազ³։

Այսպես ուրեմն, Վրաստանը պաշտոնապես և պետականորեն լուսավորվեց քրիստոնեական ճշմարիտ լույսով Ս. Նունեն կույսի ջանքերով և քարոզությամբ։

² Մովսես Խորենացի, «Պատմութիւն Հայոց», Վենետիկ, Գիրք Բ, գլ. 22, էջ 334—316։

³ Մովսես Կաղանկատվացի, «Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի», Մոսկվա, 1860 թ., գիրք Ա, գլ. ԺԴ, էջ 29։

Այդ երջանիկ օրերից սկսվում է Հայ և Վրաց եկեղեցիների սերտ համագործակցությունը, որը շարունակվում է մինչև Կյուրիոն Կաթողիկոսի օրերը, 608 թվականին երբ «Կյուրիոն վրաց կաթողիկոսը, թեև Հայոց Հայրապետանոցին մեջ սնած ու հասունացած, Հայոց Աթոռն բաժնվելու գաղափարը ունեցավ... Վրաց եկեղեցին, Կյուրիոնի գլխավորությամբ, քաղկեդոնական դավանության աշակերտեցավ և հունական եկեղեցվուն խառնվեցավ»⁴։

Մինչ այդ երկու եկեղեցիների միջև հաստատվել էին սերտ համագործակցություն և սիրալիր բարեկամական հարաբերություններ։ Վրացիք աստվածաբանական հարցերում միասին էին Հայ եկեղեցու հետ, մասնակցում էին միջ-եկեղեցական բարեկարգչական ժողովների՝ որպես մի և նույն Ընդհանրական, Առաքելական եկեղեցու անդամներ։ Վրաց կաթողիկոսները ձեռնադրվում էին հայոց կաթողիկոսից։

Վրաց ժողովուրդի համար Ս. Էջմիածինը նույնքան նվիրական և սրբազան էր, որքան Մցխեթայի իրենց Կաթողիկոսանիստ Մայր եկեղեցին։ Ամեն տարի երկուստեք (հայոց և վրաց կողմից) ուխտագնացություններ էին տեղի ունենում Ս. Էջմիածին և Մցխեթայի կաթողիկոսանիստ Մայր եկեղեցին։ Այսպիսով երկու հարևան եկեղեցիների և ժողովուրդների միջև հաստատվել էր սերտ բարեկամություն և միասնություն։

Ոչ միայն այսքան։ Երկու ինքնուրույն քույր եկեղեցիների բարեկամությունը այնքան սերտ է եղել և այնքան խորը, որ 506 թվականին, երբ հայոց Բարգեն կաթողիկոսը եկեղեցական ժողով է գումարում Դվինում նզովելու համար Լևոնի տոմարը, Հայոց Հայրապետի կողքին հավասար դիրքով նստած է լինում նաև Համայն Վրաց Գաբրիել կաթողիկոսը իր 23 արքեպիսկոպոսներով և եպիսկոպոսներով։ Այս բոլորը գալիս են լավագույն կերպով հաստատելու, որ երկու դրացի ժողովուրդները եկեղեցական խնդիրներում էլ զի բանս հաւատոյ, յաւանդութիւնս ուղղափառ եկեղեցւոյ ի միութեանն էին։

Հայ և Վրաց եկեղեցիների այս մտերիմ բարեկամությունը շարունակվեց մինչև 608 թվականը, երբ Վրացական եկեղեցու գահի վրա բարձրանում է Կյուրիոն Կաթողիկոսը, որը Դվինի հայոց Մայր եկեղեցու բարձրաստիճան հոգևորականներից էր և շատ լավ գիտեր հայոց լեզուն ու հայոց պատմությունը։ Այս նույն հայրապետի ժամանակ քաղ-

⁴ Օրմանյան, «Հայոց եկեղեցի», 1911 թ., էջ 633։

կեդոնական ազդեցությունը ուժեղանում է Վրաստանում և Վրաց Եկեղեցին քաղկեդոնականություն ընդունելով միանում է Հուլյն Օրթոդոքս Եկեղեցուն, բայց որպես եկեղեցի կառավարվում է իր ներքին օրենքներով, պահելով իր վարչական-կազմակերպական ինքնորոշությունը:

Վրաց ժողովրդի և Վրաց Եկեղեցու գլխավոր անցնում են դարերի փոփոխները: Վրաց Եկեղեցին էլ հավասար չափով և հերոսությամբ բաժանում է իր ժողովրդի վշտերն ու սակավ ուրախությունները: Վրաց լեզուն ու գրականությունը, մշակույթն ու արվեստները զարգանում են Վրացական եկեղեցու հովանու տակ: Վրաց Եկեղեցին նախախնամական դեր է կատարում վրաց ժողովրդի կյանքում: Այսպես անցնում են դարեր:

Մինչև ԺԴ—ԺԵ դարերը Վրացական եկեղեցին պաշտոնապես ուներ եկեղեցական մի Գլուխ և Աթոռ, որը կառավարում էր Վրաց Եկեղեցուն: Սակայն երբ Վրաստանում սկսվեց մասնատվել և քայքայվել քաղաքական կենտրոնաձիգ իշխանությունը, այդ իսկ պատճառով մասնատվեց նաև Վրաց Եկեղեցին: Ստեղծվեցին երկու Աթոռներ, որոնցից մեկը՝ Քարթլիի կամ Մցխեթայի Աթոռը՝ Մցխեթայում, իսկ մյուսը՝ Ափխազ-Իմերեթիայի Աթոռը՝ Պիցունդա-Պիցվինդայում, Սև ծովի ափին, ներկա Գաղթի քաղաքի և Գաղաթայի միջև:

Կազմակերպչական տեսակետից Վրաստանում հաշվվում էին 13 եկեղեցական մեծ թեմեր: Այս վիճակը շարունակվում է մինչև 1801 թվականը, երբ Վրաստանն անցավ ռուսական տիրապետության տակ և Վրաց Աղաթին Եկեղեցին այլևս առանձին գոյություն չունեցավ:

1811 թվականին վերացվեցին վրացական ղույզ Կաթողիկոսական Աթոռները և ստեղծվեց Ռուսական Պրավոսլավ Եկեղեցու Սինոդի անմիջական հսկողության տակ Վրաց Եկեղեցու էկզարխություն: Էկզարխը միաժամանակ համարվում էր Սինոդի մշտական անդամ և Քարթլիի և Կախեթի արքեպիսկոպոս կամ միտրոպոլիտ: 1811 թվականից հետո Վրաց Եկեղեցու առաջին արքեպիսկոպոսը Նդել է Ախթալայի արքեպիսկոպոս Վաղլամը: Այդ օրերին Վրաստանը բաժանված էր եկեղեցական հինգ մեծ թեմերի, այն է՝ Վրաստանի, Իմերեթիայի, Սուխումիի, Գուրես-Մենգրելիայի և Վրդիկովկասի:

1917 թվականի մարտի 12-ին (25-ին) վերականգնվեց Վրացական Եկեղեցու ինքնա-

գրիտությունը (ափսոսեցալությունը) և Վրաց Եկեղեցու գլուխ հռչակվեց Համայն Վրաց Կաթողիկոսը, որը միաժամանակ Մցխեթա-Քրիլիսիի Եպիսկոպոսապետն է, աթոռանիստ ունենալով Քրիլիսի մայրաքաղաքը: Մոսկվայի և Համայն Ռուսիո Պատրիարք Սերգեյը 1943 թվականին պաշտոնապես ճանաչեց Վրաց Եկեղեցու ինքնագլխությունը:

Վրացական Եկեղեցու ինքնագլխությունը վերականգնվելուց հետո, Վրաց Եկեղեցու կաթողիկոս-պատրիարքներ են եղել Կյուրիոս Կ-ը (1917—1918 թ. թ.), Լեոնիդ Ա (1918—1921 թ. թ.), Ամբրոսի Ա (1921—1927 թ. թ.), Քրիստաֆոր Բ (1927—1932 թ. թ.), Կալիստոս Ա (1932—1952 թ. թ.) և Մելքիսեդեկ Գ (1952 թվականից):

Աշխարհի մեծ Փրկչի Ավետարանի լույսը հայ և վրաց ժողովուրդները գրեթե միասին ընդունեցին, մեկ սրբազան ավազանի մեջ մկրտվելով և 300 տարի միասին ապրեցին ու գործեցին Հայ և Վրաց Եկեղեցիները, որից հետո, քաղաքական և պատմական հարկադրանքների տակ, Վրաց Եկեղեցին հեռացավ իր 300 տարվա որդեգրած դավանաբանական սկզբունքներից՝ տարբեր ձևով հասկանալով ու բացատրելով Քրիստոսի երկու բնությունը վարդապետությունը:

Հակառակ այն փաստի, որ երկու Եկեղեցիների միջև տարակարծություններ ծագեցին դավանաբանական խնդիրների շուրջ, այնուամենայնիվ երկու հարևան ժողովուրդներն էլ մնացին բարեկամներ, լավ հարեւաններ, այն ճշմարիտ ավանդության հիման վրա, թե վրացիներն ու հայերը երկու արյունակից եղբայրների՝ Հայոսի և Քարթլոսի որդիներն են: Այս մոտիկությունը անշահախնդիր կերպով մեր արյունոտ բայց հերոսական պատմության մեջ արձանագրվել է Ս. Վարդանանց անմահ հերոսամարտից մինչև Դավիթ-բեկ ու մինչև Հայրենական Մեծ պատերազմը, երբ երկու եղբայր ժողովուրդները հերոսաձին զավակները ուսուսի տված իրենց կյանքը զոհեցին՝ պաշտպանելով Կովկասն ու մեր Մեծ Հայրենիքը: Եկեղեցական ասպարեզում նույնպես բարեկամությունը և համագործակցությունը Հայ և Վրաց Եկեղեցիների միջև դարավոր է կռել և եթե պատահել են շրջաններ, երբ սառնություն է տիրել երկու քույր Եկեղեցիների հարաբերությունների միջև, այդ ոչ թե տիրող կարծիք ու պահանջ է եղել, այլ հանգամանքների ստիպում: Բարեկամության և համագործակցության լավագույն փաստ է 1950 թվականին Քրիլիսիում գումարված երեք քույր Եկեղեցիների՝ Ռուսական, Վրացական և Հայկական Եկեղեցիների ժողովը:

Այդ ժողովում երեք քույր Եկեղեցիների Պետերը հանդես եկան միակամ և միասիրտ հանուն խաղաղության և պաշտպանության: Պատմական այդ ժողովն ավարտվելուց հետո, երջանկահիշատակ Տ. Տ. Գևորգ Զ Կաթողիկոսի սրտագին հրավերով, Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու դարավոր կենտրոն Ս. Էջմիածին ուխտի եկան Ռուսական և Վրացական Եկեղեցիների Պետերը իրենց շքամբերով, որպես հյուրերը Ամենայն Հայոց Հայրապետի, մի սրտագին էջ ևս ավելացնելով Հայ, Վրաց և Ռուս Եկեղեցիների դարավոր բարեկամության պատմության վրա:

Ահա ինչ է ասում այս դարավոր բարեկամության մասին երջանկահիշատակ Գևորգ Զ Հայրապետը Իր բարի գալստյան խոսքի մեջ, խոսված Մայր Տաճարում 1950 թվականին երկու քույր Եկեղեցիների Պետերի Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարում հանդիպման ժամանակ:

«Վերջին տասնամյակների ընթացքում սերտացել և խորացել է նաև մեր Եկեղեցու բարեկամությունը դրացի և բախտակից Վրաց Եկեղեցու հետ: Բնականաբար հարց է՝ ի՞նչպես հասկանալ, ի՞նչպես բացատրել այս երևույթը:

Ցարական Ռուսաստանը մի սարսափելի դաքականություն ուներ— Ռուսաստանում ապրող ժողովուրդներին կռվեցնել միմյանց հետ, որպեսզի ինքը ապահով զգա: Նա զբժտություն էր սերմանում նաև քրիստոնյա Եկեղեցիների միջև⁶:

Անխախտ բարեկամության լավագույն օրինակները եղավ Համայն Վրաց Պատրիարք-Կաթողիկոս Նորին Սրբություն Մելքիսեդեկ Գ-ի սրտազեղ հրավերը՝ ուղղված Նորին Ս. Օծություն Տ. Տ. Վաղգին Ա Հայրապետին այցելելու Վրաստան, է՛լ ավելի խորացնելու և ջերմացնելու համար Հայ և Վրաց Եկեղեցիների հարաբերությունները:

Ամենայն Հայոց Հայրապետի պատմական այս այցելության մեջ ավելի ևս ամրապնդվեց ու ծաղկեց այն հազարամյա բարեկամությունը, որն արդեն իսկ գոյություն ունի երկու ժողովուրդների և երկու քույր Եկեղեցիների միջև:

Ազդեցիկ առ Աստված, որ անասան մեռ հայ և վրաց ժողովուրդների և Եկեղեցիների միջև գոյություն ունեցող դարավոր ճշմարիտ և անկեղծ եղբայրությունն ի քրիստոս:

6 «Էջմիածին», 1950 թ., հուլիս-օգոստոս, էջ 15:

